

Valistunut arvio vuoden 1989 kumouksen sosio-ekonomisista seurauksista

Kristen Ghodsee & Mitchell A. Orenstein: *Taking Stock of Shock: Social Consequences of the 1989 Revolutions*. Oxford: Oxford University Press 2021. 288 s.

Onko Itä-Euroopan entisten sosialistimaiden siirtymä (*transition*) kapitalismiin ollut menestystarina vai katastrofi? Tähän yksinkertaiselta kuulostavaan kysymykseen ei Kristen Ghodseen ja Mitchell A. Orensteinin mukaan ole yksiselitteistä vastausta.

Muutoksen sujuvuutta korostavien vastausten mukaan lyhyttä, väijäämättöntä taantuma- ja muutosjaksoa on seurannut vaurauden ja henkilökohtaisten vapauksien kasvu. Tämän tekijöiden ”J-käyrämalliksi” kutsuman vastausjoukon takana on joukko siirtymää tukeneita kansainvälisiä finanssi-instituutioita, kuten Kansainvälinen valuuttarahasto (IMF), Maailmanpankki ja Euroopan jälleerakennus- ja kehityspankki (EBRD).

Siirtymän kielteisiä vaikutuksia korostaneita vastauksia Ghodsee ja Orenstein kutsuvat ”katastrofiselityksiksi.” Näiden mukaan muutokset ovat merkinneet laajamittaista sosioekonomista katastrofia, josta ei suurelta osin ole vielääkään toivuttu. Lisääntynyt köyhyys, sosiaalisten turvaverkkojen romahdus, korruptio ja rikollisuus ovat tämän selityksen mukaan ajaneet miljoonia ahdinkoon, josta ei ole nähtävissä nopeaa poispääsyä. Vladimir Putinin ja Viktor Orbánin kaltaiset kan-

salliskonservatiiviset poliitikot ovat ottaneet kansalaisten ahdinon poliittiseksi käyttövoimakseen ja keskusjohtoisen autoritaarisuuden suosio on ylipäättään lisääntynyt.

Ghodsee ja Orenstein eivät tee valintaa näiden kahden vastausvaihtoehdon välillä. He käyvät sen sijaan läpi niiden taustalla olevia taloustieteellisiä, demografisia ja etnografisia tutkimuksia sekä mielipidetutkimuksia ja muita aineistoja, pyrkimyksenään muodostaa kokonaiskuva aluetta vuosina 1989–2019 kohdanneista muutoksista.

Ghodsee ja Orenstein korostavat siirtymäkokemusten näkökulmasidonnaisuutta. Heidän ”onnekkaaksi viidennekseksi” (*fortunate fifth*) kutsumansa väestönosa on hyötynyt siirtymästä selvästi. Heidän elintasonsa, liikkumismahdollisuutensa, uranäkymänsä ja poliittiset vapautensa ovat kasvaneet merkittävästi. Heidän parissaan J-käyrämalli on nauttinut laajaa suosiota. J-käyrämalli on myös linjassa Maailmanpankin, IMF:n ja EBRD:n suosiman tulokinnan kanssa.

Samalla noin 191 miljoonaa ihmistä on ajautunut vuosien 1989–1991 jälkeen köyhyyteen, eikä heistä osa ole edelleenkään saavuttanut sitä elintasoa, jonka he olivat saavuttaneet ennen sosialismin romahdusta.

Siirtymästä pahiten kärsineessä maassa, Moldovassa, henkeä kohden laskettu bruttokansantuote (BKT) supistui vuosina 1989–1999 noin 66 prosenttia, mikä tapahtui maastamuuton samanaikaisesti voimistuessa. Seuraukset ovat olleet

kauaskantoisia. Viidessä maassa, Georgian, Kosovossa, Serbiassa, Tadžikistanissa ja Ukrainassa, henkeä kohti laskettu BKT oli vuonna 2016 yhä vuoden 1989 tason alapuolella. Alueen mailta on kesittänyt keskimäärin 17 vuotta palata vuoden 1989 tasolle henkeä kohti lasketulla BKT:lla mitattuna. Vaikka muutosten alueelliset erot ovat Ghodseen ja Orensteinin mukaan suuria (paremmin selvinneisiin maihin ovat lukeutuneet muun muassa Puola, Tšekki ja Unkari), on niiden kielteisiä vaikutuksia vaikea kiistää.

Ghodsee ja Orenstein korostavat, etteivät monet taloudelliset tunnusluvut, kuten henkeä kohti laskettu BKT tai eriarvoisuusmittarit, kuten Gini-kerroin, tavoita siirtymän kaikkia negatiivisia vaikutuksia. Tämä johtuu siitä, etteivät viralliset tulo- ja varallisuustilastot kuvaa ei-rahamääräisen eriarvoisuuden kasvua, joka on seurannut paluusta puoliomavaraiseen vaihtotalouteen varsinkin maaseudulla. Tästä syystä kirjoittajat painottavat demografisten mittareiden, kuten elinajanodotteen, väestön ikärakenteen, nettomaahan- ja maastamuuton sekä sairastavuuden ja köyhyyden tärkeyttä. Alueen maiden väkiluku pienentyi vuosina 1989–2017 keskimäärin kahdeksan prosenttia. Vaikka siirtymässä on jälleen ollut laajoja alueellisia ja sosiaaliryhmittäisiä eroja, ovat Itä-Euroopan entiset sosialistimaat aivan omaa luokkaansa väestön supistumisen saralla. Tätä selittävät niin kuolleisuus, syntyvyyden lasku kuin maastamuuttokin. Mittavinta kuolleisuuden kasvu on ollut Venäjällä, jossa syynä

on pitkälti ollut alkoholin tarjonnan ja sen kulutuksen voimakas lisääntyminen. Kuolleisuuden kasvu ei Ghodseen ja Orensteinin mukaan selity vain köyhyydellä, sillä monet Venäjää pahemmin kärsineet ja köyhemmät entisen Neuvostoliiton tasavallat, kuten Keski-Aasian muslimienemmistöiset maat, eivät kärsineet vuoden 1991 jälkeen vastaavasta kuolleisuuden kasvusta. Toisaalta Venäjä ei kuitenkaan ole nettomääräisesti menettänyt väestöään maahanmuutolle, toisin kuin monet muut alueen maat. Esimerkiksi Romaniasta on lähdetty töiden perässä EU-maihin, kuten Italiaan.

Ghodsee ja Orenstein korostavat siirtymäkokemusten merkitystä. Suurelle osalle alueen maiden väestöstä siirtymä on myönteisten odotusten vastaisesti ollut kokemuksena kielteinen. Tämä koskee ennen kaikkea kokemusta sosiaalisen eriarvoisuuden kasvusta. Vaikka jotkin muutokset, kuten poliittisten vapauksien lisääntyminen, koetaankin laajalti myönteisinä, kokevat miljoonat alueen asukkaat oman asemansa heikentyneen ja turvallisuuden lisääntyneen voimakkaasti. Tämä näkyy myös demokratian suosion laskuna, sillä muutoksia pohjustettiin 1980–1990-luvun vaihteessa laajalti juuri siirtymänä demokratiaan. Autoritaarisuuden ja keskusjohtoisuuden suosio on kasvanut erityisen voimakkaasti muun muassa Venäjällä, Ukrainassa ja Unkarissa. Kirjoittajien mukaan nämä kokemukset liittyvät monissa maissa kokemukseen yleisestä yhteiskunnallisesta paluusta ajassa taaksepäin aikaan ennen sosialismia,

mikä näyttäytyy muun muassa koulutuksen merkityksen laskuna.

Vaikka Ghodsee ja Orenstein korostavat vuoden 1989 jälkeisen siirtymän myönteisiä puolia, kuten lisääntyneitä poliittisia ja henkilökohtaisia vapauksia sekä ”onnekkaan viidenneksen” vaurastumista, on heidän mukaansa selvää, että todistusaineiston taakka painaa arviota siirtymästä kielteisen puolelle. He kysyvätkin, olisiko siirtymän kielteisiä vaikutuksia voitu lieventää, mikäli se olisi toteutettu hitaammin tai jos näille maille olisi tarjottu toisen maailmansodan jälkeisen Marshall-avun kaltaista tukea. Heidän mukaansa liberaaliin, länsityyliseen demokratian ja kapitalismin yhdistelmään pyrkineiden uudistusten ironia on ollut siinä, että ne vietiin läpi väestön enemmistön vastustuksesta huolimatta ja usein hyvin autoritaarisin ottein. He kysyvät myös, tarjoaako Kiinan ja Vietnamin kokemus merkityksellisen vertailukohdan alueen maiden kohtalolle. Vähittäinen siirtymä markkinaehtoisempaan talous- ja yhteyskuntajärjestykseen on nimittäin näissä maissa johtanut voimakkaaseen talouskasvuun ja vaurastumiseen ilman vastaavia muutoksia niiden poliittisissa järjestelmissä, mikä voi kertoa muutosten toteutusaiakataulun ja -järjestyksen merkityksestä niiden onnistumisen taustalla. Olennaista siirtymän onnistumiselle voi olla myös se, että esimerkiksi köyhyyttä lieventävät instituutiot säilyttävät muutoksen keskellä toimintakykynsä, toisin kuin useissa Itä- ja Keski-Euroopan entisissä sosialistimaissa.

Ghodseen ja Orensteinin teos on tärkeä lisä kirjallisuuteen, jossa arvioidaan vuoden 1989 jälkeistä siirtymää saatavilla olevan ristiriitaisen näytön pohjalta. Vaikka eri menetelmillä tuotettuja aineistoja ja todisteita onkin vaikea yhteismitallistaa, pyrkivät tekijät laaja-alaiseen synteesiin. Tätä taustaa vasten on sääli, etteivät he kuitenkaan ole suhtautuneet itse siirtymän käsitteeseen sen edellyttämällä kriittisyydellä. Voidaan kysyä, olisiko esimerkiksi André Gunder Frankin (1979) käsitys kapitalistisen kehityksen väistämättömästä eritahtisuudesta antanut tekijöille pohjaa, jolta arvioida ”J-käyrähypoteesin” ja muutosten katastrofaalisia seurauksia painottaneen selityksen uskottavuutta suhteessa odotuksiin siirtymän seurauksista. Itä-Euroopan ja entisen Neuvostoliiton maat ovat monella tapaa taantuneet teollisuusmaista raaka-aineita ja työvoimaa EU-maihin ja Pohjois-Amerikkaan luovuttaviksi ”jälkiteollisiksi” talouksiksi ja uusintaneet kuilua kapitalismin keskuksen ja periferian välillä. ”Siirtymän” sijaan voikin olla perustellumpaa pohtia, onko kaikilla maailman maille edes mahdollisuutta kehittyä vauraksi teollisiksi kapitalistimaiksi, vai pakottaako maailmantalouden työnjako osan maista perifeeriseksi raaka-ainetuottajiksi. Tämän huomioiminen olisi voinut auttaa tekijöitä työnsä kontekstualisoinnissa. Myös siirtymän vaihtoehtojen käsittely jää kirjassa varsin vähälle, eikä esimerkiksi Kiinan markkinareformien puitteita tai historiaa käsitellä aiheen merkittävyyden vaatimalla syvyydellä (vrt. esim. Weber

2021). Teos kärsii myös luettelomaisuudesta: varsinaisen analyysin tai synteessin osa on työssä varsin vähäinen verrattuna sinänsä ansiokkaaseen todistusaineiston kirjon esittelyyn. Vaikka on hyvä, etteivät tekijät pakota johtopäätöksiään aineistoon, joka on laadultaan hyvin moninaista, ei teos tältä osin aivan vastaa alussa asettamiaan lupauksia. Tästä huolimatta teos tarjoaa merkittävää tukea monille anekdotaalisille kuvauksille siirtymän seurauksista, sen mahdollistamista henkilökohtaisista menestystarinoista sekä tragediaista, jotka ovat viime vuosina lisänneet myös länsimaisen lukijakunnan tietoisuutta alueen lähihistorian kokemuksista (esim. Aleksijevitš 2018). Kyse ei ole vain

yksittäistapauksista, vaan miljoonia ihmisiä koskettaneesta inhimillisestä tragediasta, joka hakee 1900-luvun jälkipuolella ja 2000-luvun alussa vertaistaan.

Saska Heino

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.127881>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen -lisenssillä.

LÄHTEET

- ALEKSIJEVIČ, S. (2018). *Neuvostoihmisen loppu: kun nykyhetkestä tuli second handia*. Suom. V. Orlov. Helsinki: Tammi
- GUNDER FRANK, A. (1979). *Dependent Accumulation and Underdevelopment*. New York: Monthly Review Press.
- WEBER, I. M. (2021). *How China Escaped Shock Therapy? The Market Reform Debate*. Lontoo & New York: Routledge.